

ցած ընկած էր իրանց աղջիկը: Նրանք ճչացին, պողացին. նրանց ձայնը երկինք հասաւ. տները դողացին, հարեանները ցնցուցին, ամբողջ բակը հաւաքուեց, բայց վշտից խելագար ծնողներին չկարողացան մխիթարել: Շուշանիկի անմեղ, հրեշտակային հոգին երկնքումն էր, իսկ նրա փոքրիկ ու վտիտ մարմինը թաղեցին ուսումնարանի հագուստով գրքերը թէի տակ...

Շուշանիկին ուսումնարան տարան, այն մեծ ուսումնարանը, որի դռները բաց են ամենքի համար, հարուստ թէ աղքատ, կոշկակար թէ վաճառական:

Մ. Պետրոսեան

ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԳԻՇԵՐՆԵՐԸ

Գիշեր է: Եգիպտական գիշերները հրաշալի են: Ցերեկուան խաշող տօթը, թմրեցնող խորշակը, ամենաթարմ գիշերային սիւզով կը մոռցուի: Եգիպտական բուն կեանքը գիշերայինն է. ցերեկուան յոգնեցուցիչ կեանքի եռ ու զեռը՝ ելեքտրական լոյսերու ըմբռնումներով ցերեկ դարձած՝ գիշերը կը վերակենդանացնէ: Այնտեղ, բացօթեայ սրճարանները, զբօսավայրերը, ծովեզերքը, Նեղոսի հրաշալի ափերն ի վար երկնցող պարտէզները, լիքն են բազմութեամբ: Այնտեղ են համարեա աշխարհի բոլոր անկիւններէն համախմբուած բոլոր ազգերու ներկայացուցիչները. ամենքը կապրին ազատ կենցաղով, եգիպտական կլիմային տակ ապրողները չեն զգար թէ որու ձեռքին տակ կ'ապրին. ազատ քաղաքացիներ են ամենքը. պարտաճանաչ և ոչ յանցագործ մարդուն ոչ ոք կը հարցնէ թէ՛ դու ո՞վ ես, ինչո՞ւ այստեղ եկար. ոչ մի պատասխանատուութիւն: Բազմութիւնը կը զբօսնու այնտեղ համայնական, հասարակական ամեն բաղդաւորութեամբ. բացօթեայ նստած լորդին, փաշային, բէկին քովը կարող է նստել մի աննշան աղքատը և վայելել նոյնչափ, որչափ այդ մեծատունը. դասակարգային ապ-

նուականութիւնը, մանաւանդ զբօսավայրերու մէջ, կը մեռնի:

Եւ ահա հետզհետէ ժամադրուածի նման իրարու-ետեւ ետեւ կուգան զբօսավայրերու համեմները, ձեռնա-ծուներ, արաբ մը, որ գոյգ մը կապիկ կը խաղացնէ իր դէֆով. խեղճ կենդանին օրիորդական հագուստներով, շրջագգեստով ու փեղոյրով այնչափ քաղաքակրթուե-ր է, որ զինքը պար ածողէն ալ գուցէ մի բանով ա-ւելի շնորհալի կը գտնէ դիտողը. ահա հնդիկ խորհրդա-ւոր դրբացը, ափի մէջ բաղդնայողը, որ հեռաւոր Հնդկաս-տանէն մինչև այստեղ եկեր է իր հնարքները ցոյց տա-լու համար, և ինչէր ըսես չի ըներ. բերնէն 40 մետր թել դուրս կը քաշէ անհաւատալի ճարպիկութեամբ կծկելով. կոկորդէն դուրս կը բերէ երկաթի խողոր կտորներ, ձու-եր, փայտէ մեծամեծ գունտեր, իր արագաշարժ հագար ու մէկ խաղերով կ'ապշեցնէ լորդն ու աղքատը և ա-ռատ վարձատրութեամբ կ'անցնի մօտակայ միւս զբօսա-վայրը: Ահա գոյգ-գոյգ երգիչներ՝ եւրոպացի թէ արաբ՝ կուգան հնչեցնելու իրենց խնամուած և անխնամ երգե-րը. արաքսէին նոյնիսկ իր գեղեցիկ ու կլկուն խաղե-րով կը թափառի զբօսավայրէ զբօսավայր երգելով՝

«Ալիշանէք, զա՛լիմէ, եա ո՛ւլլի, ո՛ւլլի.

Եա՛ր, եա սէ՛յտի, Եա՛ր, Եա սէ՛յտի»...

Քեզ համար եմ եկեր, ո՛վ բռնաւոր, լսէ՛,

Լսէ՛, ո՛վ սիրելիս, լսէ՛. քեզ համար եմ եկեր:...

Արաբուն իր այդ սիրոյ շռայլ խօսքերը կ'ուղղէ ամենուն. ամենուն կ'ուղղէ բնականի հասցողցած կեղծ սիրոյ շանթահարիչ աչքեր. արաբուն զիշերի պէս սև աչքերը գեղեցիկ են. ձայնը հարուստ ու հնչուն. խօս-քերը՝ արևելական ճկուն բանաստեղծութեամբ հարուստ և համեմուած և շատ դուրեկան. երբ նա կ'երգէ, աւելի զուարթ ու չարաճճի երիտասարդներ ալ չեն թերանար իրենց կողմէ համապատասխանող խօսքեր ուղ-ղելու անոր, և յաճախ անոր գեղեցիկ երգի ընդմիջում-ներուն հետ կը խառնեն. «Ալլա՛հ, մաֆի՛շ քէտա էպէ՛-

տէն».—Աստուած իմ, իմ նմանը յաւիտեանս ալ չի լինիր: Նա կը վարձատրուի առատ. ամենքը կուտան և անոր հալն ու խէֆը կը հարցնեն. նա ամենքին շնորհակալ լինելու համար մասնաւոր բառեր ունի, ու այսպէս կանցնի շրջանէ շրջան: Անոր կը յաջորդեն հրէայ շրջուն փերեզակը, գորգավաճառ պարսիկը, հնդիկը՝ իր հնդկական նուրբ գործուածքներու հակով, յոյնը՝ լօթօռի տոպրակով. սուտանցի սեր կօշիկ ներկելու առաջարկները կընէ փղոսկրի նման իր սպիտակ ակունքերը ցոյց տալով. ֆէլլաի շէյխ մը նայիս՝ անդիէն, քեզ կը մօտեցնէ իր հնագիտական շարժուն թանգարանը. ինչէր ըսես չկան. արաբական տնային աստուածներ—ապիսը, իպիսը, փոքրիկ եզը, կատուն, ոսիրիսը, ամբողջ աստուածներու հաւաքածուն. եթէ ատոնցմէ չես ախորժիր, նա շատ բաներ ունի քեզ ցուցադրելու. ահա փարաւոնական դրամներու շարք մը, ահա սուրերու, գէնքերու և զրահներու մի ժողովածու, զանազան քարեր, կապոյտ ու կանանչ ակնք՝ արաբական խորհրդաւոր նշաններով, որոնց բոլորը նա գտած է, ինչպէս ինքը կըսէ, բուրգերու ոտքին տակը փռուած աւազներու մէջէն, սպինքսի ստորոտէն և Թէբէի անսպառելի պեղումներէն: Այսպէս, դեռ գիշերաշրջիկ վաճառականներու ամբողջ կարաւան մըն է, որ կը վխտայ գբօնողներու շուրջը:

Ամեն տեղերէ երգի ու երաժշտութեան, պարի և կեր ու խումի հրաւիրող հրապոյրներ: Ահա և անգլիացի զինուորներու իշամբարձ խումբը. գարեջուրով զուարթացած՝ ամբողջ տասնեակներով իշաւորներու կարաւան մընէ, ծխամորճը ձախ շրթունքէն կախած, քթէն անդին չտեսնելու չափ գինով, բայց միշտ անփնառ. քրքիշներու, «ուռուաներու» ձայնով անոնք կը ճեղքեն քաղաքը և կ'արշաւեն իրենց բնակավայրը՝ միջնաբերդ. իշապանները, ճերմակ ու կապոյտ ծէլէպիէներով, որը ամբողջ իրենց հագուստը կը կազմէ, իրենց էջերուն և էշաւորներու ետէն կը վազեն կատարեալ մրցակցութեամբ և կը խօսին անդիւրէնը այնչափով, որչափով

որ իրենց էշերը կը հասկնան արաբերէն պարտաւորիչ բառերը: Ոչ միայն զինուորները, այլև յաճախ մարդ զարմանքով կը պատահի Անգլիայէն եկած ահագին խումբերով տուրիստ ջէնտրմէններու, լէյտիննլու և օրիորդներու՝ որոնք միս (miss) կը կոչուին, առանց սակայն իրենց վրայ ունենալու գոնէ կտոր մը միս. այլ ամբողջ ոսկոր են անգլիացի այդ միլիթանտէր տուրիստ ծիծեռնակները նոյնիսկ, որոնք Եգիպտոսի գաղջ ձմեռներուն անսխալական այցելու ծիծեռնակ հիւրերն են. առանձին հաճոյքով էշ կը նստին այնչափ հանդիսաւոր թափօրով, որ այդ ամենէն լքուած ու արհամարհուած կենդանին հետզհետէ բարձրացեր է մարդերու աչքին և արժանացեր է աշխարհիս ամենէն հարուստներուն մասնաւոր յարգանքին. անոնց համար զրկանք կը լինի, եթէ չբարձրանան այդ համետաւորներուն շալակը: Անգլիացիներուն համար Եգիպտոս գալ և էշ չի նստիլ՝ կը նշանակէ արաբներու համար Մէքքէ գնալ և չաղօթել, կամ չի խմել լուլու գէժգէժը՝ անմահութեան ջուրը:

Այսպէս եգիպտական գիշերները զուարթ և կախարդիչ են. կառքերը կը սուրան, ելեքտրական տրամվէյները կը վխտան քաղաքին ամեն ծակն ու ծուկը և գիշերային աշխարհիկները անվերջ կը կրեն ու կը կրեն դէպի օպերաները, թատրոնները, բարերը, կոնսէրները, կաֆէ շանտանները, Նեղոսի վրայ նաւակով զբօսնելու, և դեռ հազար ու մէկ տեղեր...

Եւ միթէ՞ արաբ հաշշաշը ինքզինք կը զրկէ իր մանկութենէն ի վեր անճատութիւն եղած մէկ զուարճութենէն:

Արաբի ընտանեկան ներքին կեանքէն չի բղիւիւր ոչ մի վայելք. անոր կիներ, գաւաղները լոկ պատահակա՜նութեան արդիւնք են և չունին անոնց հետ պարտաւորիչ կապակցութիւններ: Նա եթէ մի քանի սև փող կ'աշխատի, ուրիշ բանի համար չէ, բայց եթէ գերագոյն տենջանքով ըղձալու թէ՛ երբ կը հասնի գիշերային այն սովորական ժամը, որ զինքը մշտապէս հրաւիրեր է նե-

տուիլ հաշիշի յաւիտենական երանութեան գրկերուն մէջ. անոր համար հաշիշի գոլորշիներով զուարթանալու նոյնիսկ մէկ վայրկեանը՝ առանց հաշիշի յաւիտենականութիւն մը վայելելէ աւելին կարժէ:

Այնտեղ է ահա. նեղ ու յետ ընկած մի անկիւնի վրայ մեծափառ հաշիշանոցը, ուր կը դիմէ ամեն մի արաբ աւելի երկիւղածութեամբ, աւելի պարտաճանաչութեամբ, քան Ալլահի մարմնականն ո՛չ մի վայելք չմատակարարող ցուրտ տաճարը. արաբը լաւ համոզուած է ատոր և այդ պատճառով իսկ հաշիշանոցներու մէջ աւելի երկիւղած հետևորդներու կը պատահի մարդ, քան մզկիթներու մէջ՝ աղօթաւորներու:

Կարգ-կարգ շարուած բազմաթիւ փայտեայ երկար նստարաններ՝ պարսկական տախտերու նման ետեւէ ետե կ'երկարին. դա ժողովրդատեղին է: Աւելի խորը մի բաւական բարձրութեան վրայ կայ բեմը, յատկացուած այդ երեկոյթները զուարթացնող բուն արարողապետներուն. դա կը ծառայէ նուագողներուն, երգչուհիներուն և կաքաւչուհիներուն: Բեմի աւելի խորհրդաւոր մի անկիւնը յատկացուած է, սովորաբար աչքերով կոյր, մի շէյխի կամ երբեմն բանաստեղծ և յանպատրաստից երգող մի մէտտահի:

Հաշիշանոցը արաբին համար այն է, ինչ որ սովորաբար *café chantant*-ը եւրոպացիին համար:

Եւ ահա հետզհետէ բարեպաշտ ուխտագնացներու նման ետեւէ ետե կը մտնեն հաշիշի երկրպագուները և կը գրաւեն իրենց տեղերը: Բեմին վրայ արդէն պատրաստ են սրինգներով, քանոններով, ութերով, թմբուկներով, դէֆերով և տամպուռքաներով նուագողները և մի քանի արաբ երգչուհիներ: Երաժշտութիւնը նախ կը սկսի մեղմ և դանդաղ, այնպէս որ արեւելական թէքքէններուն մէջ շրջանաձև դարձող աղօթաւոր շէյխերու եղանակը կը յիշեցնէ: Ապա հետզհետէ այդ մեղեդիաւորութիւնը աստիճանական դաշնակաւորութեամբ կը բարձրանայ արեւելական ոլորումներով, որուն կը յաջորդէ երգչու-

հիներու «եա լէ՛յլի, եա լէ՛յլի»-ով գիշեր, ո՛վ գիշեր խորհրդաւոր երգը. ապա՝ «եա է՛յնի, եա է՛յնի, քա՛ման շուֆ»-ով աչքեր, ո՛վ աչքեր, նորէն տեսէք: Եւ այսպէս հետզհետէ խմբերգը մխմխուն և մեկամաղձիկ եղանակներու և երգերու հմայքով ոչխարի հօտի մը նըման լուռ լսող ժողովրդին սիրտը կը գերէ. երբեմն յանկարծ, տեսնես, եղանակը կընդիմիջուի, որուն կը ձայնակցին ամբողջ ունկնդիրները միանուագ աղաղակելով, «ա՛, քամա՛ն, ն՛ա սէյտի».—ա՛, նորէ՛ն, ո՛վ սիրելիներ, նորէ՛ն... Այդ ընդհատումները և բացազանչութիւնները նուագողներու և երգչուհիներու համար ոգևորիչ աղ ու համեմներ են անհրաժեշտ դարձած և ունին եւրոպացիներու լիաբուռն ծափահարութիւններու գնահատիչ արժանիքը:

Երաժշտութիւնը ժամանակաւոր կերպով կը լռէ. կարգը բանաստեղծ «սէտտահ»-ինն է: Սա նոյնպէս կը լինի առհասարակ կոյր մի շէյխ, բայց օժտուած բանաստեղծական և մանաւանդ խեղկատակ սրախօսութիւններու մեծ կարողութեամբ. սա երկու լարէ բաղկացած վինի նմանող կնտնտոցը ձեռքը՝ նախ երգելով կըսկսի մի ինչ որ բանաստեղծախառն հէքիաթ «Աքբու Ձէթ»-ին կամ «Աքբու Նազար»-ին մի պատմութիւնը՝ իր պատմութեան տալով՝ երբեմն, իբր միջնարար, այնպիսի խորամանկ, հետաքրքրաշարժ և ծիծաղով լի հանգոյցներ, որուն համար աշխուժի եկած ունկնդիրները գոհունակութեան ձայնարկութիւններով կաղաղակեն. «ա՛, ա՛, ա՛, քա՛ման եա սէյիդնի, քաման նուա».—ա՛, կեցցես, նորէ՛ն, ո՛վ մեր սիրելին, նորէ՛ն, մի քանի անգամներ եւ: Այդ միջամտութիւններով աւելի աշխուժի եկած մէտտահը չափազանց ոգևորութեամբ, դէմքի միմոսական ծամածուլութիւններով այս անգամ ժողովուրդին մէջ ներկաներուն, կամ այդ օրը բացակայութեամբ հեռու մնացած մի ծանօթի ուղղած սրախօսութիւններով կը վերջացնէ իր շատ հետաքրքրութիւն շարժող մէկ հեքեաթը: Ու այսպէս ժամերը կը յառաջանան:

Ամենքի աչքը սակայն ծառայողին՝ զարսօնին վրայ է ուղղուած. երբ արդեօք նա դուրս կը գայ այն խորհրդաւոր ծակէն, իր հետ բերելով ամբողջ երեկոյթի հոգին խայտացնող և կեանք տուող հաշիշը: Նա է այդ արարողութեան յատկացուած քրմապետը. արաբը անոր կը սպասէ այնպէս, ինչպէս տաճարի բարեպաշտ աղօթաւորը երեսը խաչակնքելու համար կը սպասէ բուրվառ ծխող աբեղային: Եւ ահա նա մի քանի անգամներ կ'երևի, բայց ձեռնունայն. դա նշան է հաշիշի բոլորանուէրներուն ախորժակը գրգռելու. ի տես այդ պաշտօնիային, կարծես անոնց ներքին պահանջը աւելի կը օրօրանայ. յաճախ նոյնիսկ տըտունջի ձևով այդ պահանջին կը տրուի աւելի գործնական ընթացք, որպէսզի փութացնեն ցանկալի հաշիշին երկայնափող «կողոզ»:

Եւ ահա վերսկսող թրթռուն եղանակի մը հետ բեմին վրայ կը ցատկէ, յանկարծ, մի մատաղահաս և հրապոյրներով լի արաբուհի: Դա կաքաւող աղջիկն է, երեկոյթին թագուհին՝ կիսամերկ և իր պարելու զանազան խորհրդաւոր պահանջներուն յարմարցուած պճղնաւոր, թափանցիկ և փայլուն զգեստներով. երկու ձեռքերու միջնամատին և բթամատին վրայ անցուցած է կարթիկներով և ճարմանդներով բռնուած փոքրիկ ծնծղայաձև զիւեր, որոնք համարախ չափերով իրար կը զարնէ, երգուած եղանակին հետ ներդաշնակելով իր կիսամերկ թևերու և ոտքերու կատաղի խոյանքները. նրբածայր անդուսեայ կօշիկներէ անմիջապէս վեր՝ մերկ ոտքի կոճերուն վրայ գեղեցիկ կերպով նստած են բաւական հաստութեամբ արծաթեայ օղակներ, որոնց շարունակութեան վրայ անցուած են հնչուն բոժոժիկներ, որոնք իր ցայտուն պարին խորհրդաւորութիւնները աւելի կը շեշտեն. նա ամենաճկուն մարմնով ոտքէն մինչև գլուխը կը խաղացնէ մարմինն ամեն մասերը, մի անբացատրելի քմահաճութեամբ մարմնի այդ բոլոր մասերուն տալով այնպիսի ձևեր, որոնք լալիշ անբարոյականութիւնը ոչ միայն չեն քօղարկեր, այլև բացայայտ կը

ցայտեցնեն՝ զինքը դիտող և կրքերու անճատուր, վա-
ւաշոտ արաբին տալով՝ անասնական վայելքներու տեսա-
կան ամեն բաւարարութիւն: Ահա այդպէս երկար ժա-
մանակ կը կատարէ նա որովայնապարը, սլորտապարը,
որուն շարունակութեանը մէջ վերջապէս կու գայ Մէհ-
մէդի խոստացած ջէննէթէն աւելի ցանկալի երեկոյթի
սրբութիւն սրբութեանցը, արաբներու հաղորդութրւնը՝
սրբազան հաշիշը:

Հաշիշը՝ էսրաբի, աֆիօնի բնաւորութիւն ունեցող,
բայց անկէ անհամեմատ աւելի թունդ մի բաղադրու-
թիւն է կանեփանման մի բոյսի սերմերէն արտա-
դրուած՝ գինովցնելու, թմրեցնելու և մարմինը զգայա-
զիրկ ընելու յատկութիւնը ունեցող, որը կը մատակա-
րարեն դէյլանի նման և երկար փողաւոր չիբուխի ձե-
ւով «կող» կոչուած գործիքի միջոցով. «կողը» հնդկըն-
կոյզի արտաքին փայտեայ ամուր կեղնն է, մէջը դա-
տարկ և ջուր ածուած. հաշիշը կ'այրուի գործիքին գը-
լուխը վառուող մի տեսակ սուղանական թոմբաքիի մէջ,
երբ ամեն անգամ կողի երկար ծխամորձէն ֆոֆուացը-
նելով կը քաշէ հաշշաշը:

Եւ ահա կուգայ վեհափառօրէն «կողը» մատուցա-
նող պաշտօնեան. հաւաքական բացազանչական ուրա-
խութիւնը կատարեալ է. կողի արարողապետը նախ ին-
քը մի քանի անգամներ ուժգին կը քաշէ, քթէն ու պըն-
չածակերէն դուրս սահեցնելով ծուխի բարդ քուլաներ.
ապա բերնէ բերան, և այդ միջանի անգամներ, կը
շրջանարկէ ծխելու գործիքը ամեն մէկին տալով անբա-
ցատրելի հաճոյք. հաշիշը նուիրական խունկի նման քու-
լայ քուլայ կողի փողէն ներս կ'ընդունի իւրաքանչիւր
հաշշաշ, պաշտոնի հասած առանձին վայելքով, կուշտ
կուշտ կը ծխէ մինչև թոքերը տանելով և իր մէջ պա-
հելով այդ հիւթի բուն հարբեցուցիչ ոգին և դուրս կը
բղխացնէ աւելորդ ծուխը, ջանալով որ անոր էութե-
նէն մասնիկ չկորսնցնէ: Գլուխները հետզհետէ կը զուար-
թանան ու կ'օրօրուին. գինովութիւնը կը սկսի. սրճարա-

նապետի գրգիռ պատճառող հնարագիտութիւններուն կը միանայ երաժշտութիւնը, արաբ երգչուհիներու սիրահրաւէր երգը, կաթաւհիի որովայնապարը. այս ամենը արդէն կը բաւեն հաշշաշ արաբին գլուխը խառնելու և գինովութեամբ թմրող անոր մարմինը հրաւիւրելու դէպի մշուշապատ մի աշխարհ, ինքնամոռացութեան և յափշտակութեան մի նոր հայրենիք, ուր իրերն ու առարկաները, շրջապատն ու հոգու թելադրութիւնները դիւթական չափեր կ'առնեն. սա չի նմանիր նոյնիսկ ամենախիստ գինարբութեան: Ու դեռ այդ ամենը չէ: Դեռ հաշշաշին կը պակասի մի բան — շաքարախառն սուրճը. արաբը «ամենայն ինչ կատարեալ» ընելու համար, մի փոքրիկ բաժակով սուրճ կ'առնէ. ահա նա արդէն տիրացած է իր ցանկացած վայելքին:

Այսպէս կէս գիշերէ վերջ, ժամը երկուքը կանցնի. յաճախ հաւախօսը կը յիշեցնէ, թէ առաւօտը մօտ է, պէտք է թողուլ սրճարանը, պէտք է տուն գնալ:

Եւ ահա հաշշներու տխուր ու զառանցող կարաւանը դուրս կելլէ իր սրբատեղէն՝ հաշիշատնէն:

Հաշշաշը անմլաս է. հետեինք անոր:

Անցիր մօտէն. հետև քայլառքայլ, և ապահով եղիր, որ հաւկուրի նման նա քեզ չի տեսներ. անոր մէջ այդ պահուն զարթուն են մի քանի օրգաններ միայն, և այն ալ իր պէտքերուն համար. իսկ միւսները քնած են. նա կը քալէ, կը շարժուի, բայց մարմինը մեռած է. միայն անոր ուղեղը հոցի նման կը բոցավառուի. ահա անոր օրգաններու գործող մասերը:

Հաշշաշը իր այդ դրութեան մէջ երկնքի և երկրի մէջտեղ անպարան կախուած մի էակ է, նուրբ, անօսր: Նա այլևս չի պատկանիր իրեն և երկրին, բայց աւելի մօտ է երկնքին: Նա ինքըզինքը կը զգայ անիւթեղէն, հոգեկան էակ, մարմին չունեցող ոգի, ոտքերը իրեն համար վաղուց կտրուած են գետնէն. նա օդազնաց թռիչքներու հեծած՝ կը ճախրէ դէպի անորոշութեան բնագա-

ւառները: Նա կեանքի կատարեալ երանութեան մէջն է: Հաշշաշը միահեծան տէրն է երկնքի և երկրի: Նա այդ պահուն միայն Ալլահը կը ճանաչէ իրմէն վեր բազմող. ուրիշ ոչ մէկ բան. անոր մօտն է հասած արդէն և ծունկ ծունկի նստած կը խոհակցի անոր հետ և նոյնիսկ անոր խորհուրդներ կուտայ. նա երկրաւոր ամեն գերագոյն ոյժերու վրայ խորհրդաւոր կապերով կ'իշխէ. անոր ուղեղային գերագրգիռ վիճակը արդէն զինքը կը տանի խորհրդաւոր թեւերու վրայ բարձուած վերին աշխարհներ, ուր երազանքը կ'ըսկսի... արագ փոփոխուող կարճ, բայց խորհրդաւոր խոհերով լի պատկերներ, հագլւ մշուշ մտքերով իրարու հետ կապուած, անոր կուտան բանդագուշանքի մէջ երբեմն արտադրող բանաստեղծական խոշոր թռիչքներ. արաբական հարուստ լեզուն, քաղցր հրնչականութիւնը և յանկերգով լեցուն դարձուածքները անոր շրթունքներուն վրայ կը սահեցնեն երբեմն անստգիւտ բանաստեղծական տեսիլքներու հրաշալիքներ. այն պահուն, երբ անոր զգայագիրկ մարմինը համարեա թէ մեռելութեան է փոխանցուած, անոր մէջ կարծես կը զարթնու «սարդուն ըննաստնդծը»: Նա այդ ժամանակ կարող է երկի ձեով արտադրել այն, ինչ որ հոգեկան և մարմնական առողջ ժամանակի մէջ զտնուող բանաստեղծները չեն կարող երգել՝ մըշտապէս իրենց մտքէն փախուստ տուող, կամ աւելի ճիշտ, մտքին մէջ մշտնջենապէս նիրհող բառերու անվերջուշութեամբ. իսկ ինքը բորբոքուած, զրգոտած ու թափանցկութեամբ նրբացած ուղեղի գերագրգուլութեան շնորհիւ անմիջական կերպով ունի ամեն մտքի համար գործածելի բառերու տիրապետութիւնը: Անոր ուղեղին մէջ անթափանցելի խաւարներէն անդին՝ կարծես կը տեսնուի ծնունդ առնելը աներևակայելի գեղեցկութեամբ լուսաբացներու. թանձր աղջամուղջներէն անդին կը տեսնէ կաթել, ծորելը անկարելի յուսոյ շողերուն: Հաշշաշի տիեզերքը լայն է, անծայրածիր. միտքը՝ կաշկանդող բիրտ իրականութեան պարփակումներէն

բոլորովին ազատ, երկնային ճառագայթացումներու, յղացումներու հպումով միշտ զեղուն, թաթաղուն բեղմնաւորութեամբ առլի: Անոր այդ վիճակը խորհրդաւոր մի ճամբորդութիւն է իսկապէս, որուն վայրը և ուղղութիւնը յայտնի չէ: Նա մարդկային գծուծ «նս»-էն ազատագրուած է և բնութեան ու յաւիտենականութեան մի կարեւոր մասնիկը դարձած. անոր իղձերը համատարած են, քամիներու և անուշ սիւգերու վրայ թեւեր տարածած՝ անոր միտքը անծանօթին մէջ կը նաւարկէ և կայան չունի. անոր համար կան, մեզ անծանօթ, անգոյ անջրպետներու մէջ տարածուող կոյս մնացած գետիններ, որոնք միայն մեզը և կաթ կը բռնխեն և որոնցմէ ինք միայն կը վայելէ այդ պահուն. մեզ անծանօթ աշխարհներ, ուր չարութիւնը չեն ճանչնար, ուր կը բնակուին սարգիկ, որոնք զրկանքի, բռնութեան և հոգերու մասին գաղափար չունին: Նա թեւերը վեր կը բարձրացնէ օրհնելու համար մեզ անծանօթ այդ աշխարհի գոյութիւնը: Հաշշաշը իր այդ վիճակին մէջ ո՛չ սեփական մարմին ունի, ո՛չ սեփական վիշտ. անոր մէջ յարութիւն առնող մարդասիրական լայն զգացումները այնքան առատ են, այնքան յորդահոս և նրբացած, որ չարութեան գաղափարները կը չեզոքանան. նա այլեւ աշխարհային ամեն ցանկութիւններէ, վայելքներէ ձեռք քաշած է. երկրային կեանքի ցաւերն ու պահանջները մոռացած, մէկ խօսքով անոր մէջ մեռած է «մարդ զազանը»: Հաշշաշի մէջ, չգիտես ի՞նչ ծանօթ աղբիւրներէ բղխած՝ յանկարծ ծնունդ կանեն իդէալական աննիւթեղէն գեղեցկութիւններու և նրբացած գեղարուեստներու անթերի երեակայութեան ուրուականներ, թէ և կցկտուր, բայց ճշմարտապատում, բարձր մտքերու ամբողջ սաղմեր, արտայայտուած կորովալից ոճերու անսպառելի աղբիւրներով: Անոր շրթունքներէն դիւրութեամբ դուրս հոսող մտքերը սովորական բաներ չեն:

Հաշշաշին պէտք է հետեւել, բայց միայն լուռ. անոր ուղղուած որևէ հարցում կը ձգէ զինքը իր մտած-

ման բարձունքէն: Այդ գերագոյն վիճակին փոխանցուած էակին ուղղուած ամեն մի հպում՝ կը քայքայէ հետզհետէ այն երկնային պալատները, որոն մէջ ինքը կը բնակի: Բռնէ հաշշաշի ձեռքը՝ իր այդ երազատեսի վիճակին մէջ. նա սարսռազդեցիկ երկիւղով բռնուած վախի մէջ պիտի դողայ ամբողջ մարմնով՝ ելեքտրական հոսանքէ բռնուածի պէս և քեզ պիտի ազաչէ, որ ինքը անփնաս մի էակ է: Նա որ մի քիչ առաջ ճակատի և դէմքի երակները ուռած, դաժան և աններող հայեացքներով չարութիւնը կը հալածէր, բռունցքը կը պարզէր երկնքին, որ նա պարտաւոր է իր արդարութեան արեւ ամենուն վրայ հաւասարապէս վառելու. նա՛ որ աջ ձեռքի ցուցամատը սպառնալից և հրամայողական կը թըրթռացնէր դէպի բարութիւնը կողոպտող բռնաւոր ոյժերու գլխին, հիմա ամենաթեթեւ ձայնէ մը սահմուկած, ամենէն աննշան հպումի մը առաջ երեխայի նման կը դողայ. անոր մէջ մի քիչ առաջ յարութիւն առնող զգացմունքները, որ տիեզերական ցաւերուն դէմ լարուած և զանոնք աւերելու սպառնացող մէկ մէկ գործիքներ էին կարծես, հիմա յանկարծ կը փշրուին իրեն ուղղուած թեթեւ շուկէ մը: Հիմա անոր աչքին զաճաճը հսկայ կ'երևայ, տերեւ՝ ծառ և մի կաթիլ ջուրը՝ ահագին ծով, որուն մէջ կը վախնայ թէ զինքը պիտի խեղդեն:

Ո՛վ արդեօք վառեց արաբ հաշշաշին, այդ սահմանափակ գլխու անընդունակութեան մէջ, այսպիսի հարուստ գաղափարներու և լայն թռիչքներու այդչափ լուսավառ խարոյկը:— Հաշիշը:

Արաբ հաշշաշը, անապատներու աւազակներուն այդ որդին՝ գեղեցիկ է իր հաշիշային ժամերուն մէջ. փաթաթուած իր խորհրդաւոր պուրնուզի ծալքերուն մէջ, բարձրահասակ, գունատ ու թուխ, շարժումներու վեհագոյն պերճութեան տիրապետած, թեթեւ աղուամագով շրջանակուած տփգոյն գեղեցիկութիւն մը դէմքի, որուն վրայ գիշերներէ աւելի սև և թափանցող

զոյգ մը գրաւիչ աչքեր աւելի խորհրդաւոր կընեն զինքը՝ իր հաշիշի անձնատուութեան երազկոտ ժամերուն մէջ։ Նա անկեղծ և անփառ է այդ ժամերուն՝ կորսնցնելով իր արեւելական ժողովուրդներու յատուկ բնաւորական խորամանկութիւնները։

Երկար կը տևէ հաշշաշի այս վիճակը. սա պարզ գինովութիւն մը չէ, որ կարելի լինի արհեստական միջոցով ուշաբերել. օրգանական ժամանակաւոր մահացում մըն է հաշշաշի կեանքը, որ ժամանակի կը կարօտի արթնութեան հասնելու։ Հաշշաշի ամենավերջին վիճակը քունն է, անորոշութեան եզրներու հետ կապուած, ուղեղային օրգանականութեան վրայ ալ մահու չափ թրմբիւր տարածող ծանր, երկար քունը։ Անոր ուղեղը հետզհետէ կը մեռնի քնի մէջ, խորհրդաւոր և անորոշ մշուշներու ետև հանգչեցնելով անոր յափշտակութիւնն ու երազուն ցնորքները։ Երկար քունը և համարեա թէ անշարժութեան մատնուած երկար հանգիստն է, որ անոր մարմնին վրայ կատարուած այդ մահուան չափ հզօր տիրապետութիւնը կըսկսի հակաշրջել և հետզհետէ յաջորդ օրուայ զարթնումին պատրաստել։

Երբ նա կը զարթնի, երէկուանէն ոչինչ չի յիշեր։ Կաշխատի։ Իսկ յաջորդ գիշերը կը պատրաստուի դարձեալ նոյն կեանքին համար։

Հաշիշը... Ահա հաշշաշի կեանքին ամբողջ նպատակը։

ԱՎՈ